

ДИМИТЪР МИХАЛЧЕВ И ВЪЛКО ЧЕРВЕНКОВ – ЕДИН НЕОЧАКВАН ДИАЛОГ

Емил Димитров

Целта на настоящата статия е не просто да предговори един новооткрит и неизвестен досега ръкопис на философа Димитър Михалчев (1881–1967) – „Критика и самоотбрана“, публикуван по-долу за първи път. Тя си поставя и по-широки задачи: първо, да въведе напълно неизвестен архивно-документален материал, чрез който придобива очертания един нов сюжет – този за опита за диалог на един независим и оригинален мислител с върховния представител на властта, с нейното олицетворение, със *самия вожд*. Второ, да изяви непосредствения контекст на текста – мотивите за написването му, да издири, публикува и осмисли съпътстващите основния текст паратекстове – писма, бележки и др. Трето, да свърже словесния и граждански жест на Д. Михалчев с *mainstream*-а на епохата и с личната съдба на философа, в която се оглежда съдбата на поколението изтъкнати български интелектуалци, преминали рубежа на 1944-та...

1. Историята и нейните герои

„Критика и самоотбрана“ е силно полемичен философско-публицистичен текст, прекрасен образец на философската проза на Д. Михалчев. Единственият екземпляр на текста е запазен в архива на Вълко Червенков (1900–1980) – генерален секретар на БКП и министър-председател на НРБ през 1951 г., т.е. по времето на появата на ръкописа. Обстоятелствата около неговото написване и мотивите за изпращането му непосредствено до „вожда“ научаваме от съпътстващото писмо на Д. Михалчев, представящо го не само като мислител и гражданин, но и като литератор и стилист.

София, 26 април 1951 г.

Ул. „Св. Тертер“ 9

До др. Вълко Червенков

Министър председател

Т У К

Уважаеми др. В. Червенков,

Узнах от нашия председател на БАН, че главно на Вас, на Вашето енергично застъпничество дължа помощта, която ми биде оказана, за да мога да отида в Будапеща и да бъда там окончателно излекуван от тежкото и продължително страдание, на което бях изложен повече от година насам. Това Ваше внимание ме особено трогва и аз Ви благодаря от все сърце.

Скоро аз ще бъда напълно здрав, за да мога да подема отново научната си работа. Ала по тоя начин не мога да не изкажа своето огорчение от едно обстоятелство,

което не е случайно и което ме живо задява. След като напуснах Университета, на разни събрания в България, на които се е разяснявала философията на диалектическия материализъм, аз съм бил систематично и злостно сочен като представител на ремкеанството, смятано за една разновидност на субективния идеализъм и представяно като някаква идеология на загиващата буржоазия. Не ще и дума, тия, които продължават да твърдят това, нямат понятие в какво се състои това одиозно „ремкеанство”. За всеки случай, срещу тая клевета аз не съм могъл да се браня, понеже всички книжовни пътища, които водят към едно евентуално нейно разсейване, са и до тоя миг затворени за мене. На туй отгоре, към края на 1948 г. в ръководения от Вас научен орган на Партията („Ново време”, кн. 8) бе напечатана една заядлива статия на Ас. Киселинчев, в която той се опитва да обоснове легендата, от която се оплаквам по-горе. Още тогава аз разниших това несериозно писание, без да мога да обнародвам някъде приложения тук отговор.

От много случаи личи, че покрай хилядите главоболия, с които имате да се справяте ежедневно, Вие все пак усърдно следите нашия културен живот. Поради туй, надявам се, че моят отговор не ще бъде съвсем безинтересен за Вас.

От три години насам аз работя над една книга „Логика и диалектика”, твърде различна от трафаретните писания, които се срещат в чуждата литература на тая тема. Първият том от тоя мой труд е вече готов и сега се преписва на машина. Каква ще бъде неговата съдба – не зная. Но понеже Вие бяхте така любезен да ми помогнете да оздравея и да се върна към своята научна работа, аз чувствавам насъщната потреба да разсея поне пред Вас легендата, изкуствено създавана около философските възгледи, върху които това мое ново съчинение се гради и които застъпвам на български и чужди езици от 40 години насам. За всеки случай, аз не съм никакъв субективен идеалист, а още по-малко някакъв идеолог на буржоазната реакция.

Накрая, ако моята „Критика и самоотбрана” Ви интересува и намерите време да я прочетете, моля Ви, при възможност да ми я върнете, тъй като не разполагам с втор[и] екземпляр от нея.

С искрена признателност и дълбока към Вас почит

Проф. Д. Михалчев¹

На 27 май 1951 г. Вълко Червенков, до когото писмото и ръкописът на Д. Михалчев са достигнали с известно закъснение, собственоръчно отговаря на именития философ:

27 май [19]51 г.

Уважаеми г. Михалчев,

Писмото Ви от 26.4. т.г. с приложената към него статия „Критика и самоотбрана” ми бяха предадени от апарата на Министерския съвет, дето са

¹ ЦДА, ф. 396Б, оп. 1, а.е. 460, л. 17–18. Оригинал. Ръкопис; л. 15–16. Препис. Машинопис. Публикува се за първи път.

били получени, едва вчера, 26 май, поради което Ви отговарям с такова закъснение.

Статията Ви ще прочета. Но аз наистина съм претрупан с най-различна работа и, за да успея внимателно да прочета Вашата статия и още повече да изкажа мнение по нея, – а това бих искал да сторя – очевидно, ще ми бъде необходимо време. Затова Ви моля предварително да ме извините, че с отговора си по същество навярно ще закъснея.

С уважение В. Червенков²

Трябва да признаем, че и двамата кореспонденти не само спазват епистоларния етикет, но и са проникнати от уважение един към друг: „зачинът“ на диалога е почти образцов. Д. Михалчев започва писмото си, изтъквайки личния си мотив да се обърне непосредствено към „силния човек“ в България по онова време: Вълко Червенков е помогнал за лечението на учения „в странство“, а той не пести искрените си думи на благодарност: „Това Ваше внимание ме особено трогва и аз Ви благодаря от все сърце“.

На границата между 40-те и 50-те години в България „капанът е щракнал“ окончателно: тоталната власт вече е проникнала във всички обществени „пори“, запушила е всички „изходи“ (Д. Михалчев неслучайно се жалва, че „всички книжовни пътища ... са и до този миг затворени за мене“). Разнообразни жизнени казуси отведнъж стават неразрешими без своеобразния *Deus ex machina* – чудодейното вмешателство „лично на вожда“: той едва ли не сам лекува, настанява в жилища, помилва, накратко – той е своеобразна персонификация на екзистенциала „грижа“. Отгук – появата на отделен литературен жанр: „писма до вожда“, в които могат да бъдат доловени обертоните едновременно на епистоларното послание и ламентацията, на изповедта и молитвата (молбата). Автори на тези писма (запазени са цели масиви във фондовете на бившия Централен партиен архив) са най-често членовете на семействата на репресираните от „мероприятията на народната власт“ (Народен съд, национализация, интерниране, осъдени на затвор или лагер и др.): те се обръщат към вожда (Г. Димитров, В. Коларов, В. Червенков, Т. Живков) като към „последна инстанция“, върховен съдник и адресат. Вождът за тях олицетворява надеждата и упованието, понеже само той незримо синтезира в едно лице законодателната, изпълнителната и съдебната власт. Той е Партията, нейното лице и въплъщение (да си спомним стиха на Маяковски: „Мы говорим Ленин, подразумеваем – Партия, говорим Партия, подразумеваем – Ленин“), а единната партия е изворът и основанието на всяка възможна власт.

Вождът не е „над“ закона, той е *отвъд* него; неговите две ръце – това са *репресията и милостта*.

Неизбежно под неговото „очарование“ попадат и изтъкнати български интелектуалци, изпаднали „зад борда“ на кораба на времето и „прогреса“: както показах това другаде³,

² Пак там, л. 12. Ръкопис. Чернова. Публикува се за първи път.

на 15 януари 1950 г. Михаил Арнаудов се обръща с писмо до В. Червенков с молба да бъде отменено интернирането на неговото семейство; година и три месеца по-късно Димитър Михалчев отправя същия жест. Причините и мотивите са различни, но целта е една и съща – чрез личното вмешателство на вожда да бъде разрешен конкретен неразрешим другояче казус: да бъде облекчена съдбата на низвергнатите учени и автори.

Димитър Михалчев адресира писмото си до Вълко Червенков в качеството му на председател на Министерския съвет, но от текста се вижда, че обръщението е по-скоро като към партийен теоретик, главен редактор на сп. „Ново време“, пряко отговорен за работата на „идеологическия фронт“: „към края на 1948 г. в ръководения от Вас научен орган на Партията („Ново време“, кн. 8) бе напечатана една заядлива статия на Ас. Киселинчев⁴, в която той се опитва да обоснове легендата, от която се оплаквам по-горе. Още тогава аз разниших това несериозно писание, без да мога да обнародвам някъде приложения тук отговор.“

Оттук, от показанието на автора, се вижда, че ръкописът на „Критика и самоотбрана“ (или поне основната част от текста) е подготвен още през 1948 г., но по всичко личи, че през 1951 г. авторът го е редактирал и съществено допълнил (за това говори и фактът, че към края на текста се цитират и анализират лекции и публикации на А. Киселинчев от 1948–1950 г.). На какво се дължи това, че Д. Михалчев е изпратил *единственото* копие на машинописа (и защо изобщо текстът е напечатан в един екземпляр) – това остава неясно, но куриозното тук е, че тъкмо понеже този екземпляр *не е* върнат на автора, а е запазен в архива на В. Червенков, то имаме възможността най-сетне да го публикуваме и да го проучим.⁵

В писмото на Д. Михалчев извънредно любопитно е желанието на автора му да *изповяда* пред височайшия адресат дълбинното си самоусещане като философ: „аз чувствавам *насъщната* *потреба* (к.м. – Е.Д.) да разсея поне пред Вас легендата, изкуствено създавана около философските [ми] възгледи (...). За всеки случай, аз не съм никакъв субективен идеалист, а още по-малко някакъв идеолог на буржоазната реакция.“

В лицето на вожда именитият философ сякаш е искал да си спечели съмишленик. Ще видим до какво води това, но първо нека накратко представим фигурите на дебата, останал досега потулен „зад кадър“, в архив.

³ Димитров Е. Досието на Михаил Арнаудов. С.: Вулкан-4, 2007, с. 73–76.

⁴ Киселинчев А. Ремкеанската философия в служба на реакцията (по повод книгата „Философията като наука“ от проф. Д. Михалчев, университетска библиотека, София, 1946 година) // Ново време, XXIV, 1948, № 8, с. 684–693.

⁵ В светлината на нерадостната съдба на личния архив на Дим. Михалчев този текст най-вероятно би бил безвъзвратно изгубен; вж.: Захариев Я. Изгубените архиви на Димитър Михалчев // Български философски преглед, 2011, № 1, с. 92–95.

Вълко Червенков (1900–1980) след 1925 г. е в емиграция; завършва Международната ленинска школа в Москва (1928) и аспирантура по марксизъм-ленинизъм. След защитата на кандидатската си дисертация той е избран за доцент, преподава марксизъм-ленинизъм и достига го поста директор на същата школа (1937–1938)⁶. Дълги години заема различни длъжности в апарата на Коминтерна, през 1941–1944 г. е редактор и отговорен редактор на радиостанция „Христо Ботев“. След завръщането си в България, В. Червенков е включен в състава на Политбюро на ЦК на БРП (к) (3 октомври 1944 г.), а партийната му кариера, значително подпомогната от близките отношения (включително и семейни) с Г. Димитров е стремителна: той е първи секретар и генерален секретар на ЦК на БКП през 1950–1954 г. Несъмнено, в края на 40-те и началото на 50-те години на ХХ в. В. Червенков е най-влиятелната властова фигура в България: той е председател на Комитета за наука, изкуство и култура (1947–1949) и е председател на Министерския съвет (1950–1956). Преди «разобличаването» му на Априлския пленум през 1956 г. (всъщност ние не разполагаме с документални свидетелства за това), В. Червенков е несъмненият «вожд и учител», пряк (включително и в буквалния смисъл) наследник на Г. Димитров, «двойник» на Сталин в България.⁷

Вълко Червенков не бива да бъде подценяван като личност и маргинализиран като историческа фигура.⁸ Някои негови лични качества и заложби, както и ръководството му на „културния фронт“ в страната през втората половина на 40-те години на ХХ в. предопределят твърде близките му отношения с редица български писатели, учени и интелектуалци, с които умее да общува.⁹ Оттук става ясно защо в определени гранични ситуации тъкмо той е „привилегирован адресат“ на посланията на редица културни дейци, които, изглежда, в негово лице са разчитали на „разбиране“. Усещането на редица интелектуалци за това, че В. Червенков е по-скоро заинтересован участник, нежели безстрастен наблюдател на процесите в българската наука и култура, е недвусмислено фиксирано и в писмото на Д. Михалчев: „От много случаи личи, че покрай хилядите главоболия, с които имате да се справяте ежедневно, Вие все пак

⁶ Вж.: *Огнянов Л.* Политическата система в България 1949–1956. С.: Стандарт, 2008, с. 66–67.

⁷ По-подробно за В. Червенков вж.: *Огнянов Л.* Цит. съч., с. 66–85; *Вачков Д.* Вълко Червенков – новият харизматичен вожд // НРБ от началото до края / Под общата ред. на Ив. Знеполски. С.: ИИБМ, 2011, с. 119–121.

⁸ Срв.: „...Червенков се ползва с голям авторитет в своите партийни среди. Работоспособен, деен, дисциплиниран, той поема върху себе си изпълнението на много партийни и правителствени задачи. За разлика от други ръководни дейци, Червенков сам пише основната част от своите доклади, речи, статии и брошури. Дава вид, че се вслушва в мнението на околните, че се придържа към колективните решения.“ (*Огнянов Л.* Цит. съч., с. 70).

⁹ Ролята на В. Червенков в съдбата на „Тютюн“ на Д. Димов е вече добре познат сюжет (вж.: *Случаят „Тютюн“.* 1951–1952. Стенограми, статии, рецензии, спомени / Съст. А. Бенбасат, А. Свиткова. С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992; *Другият „Тютюн“.* Документи и спомени / Съст. Пл. Дойнов, А. Свиткова. С., 2010). По-широкото осветяване отношенията на „първия партиен и държавен ръководител“ с българските писатели и учени е задача, достойна за отделно проучване.

усърдно следите нашия културен живот. Поради туй, надявам се, че моят отговор не ще бъде съвсем безинтересен за Вас.“ И той наистина не е останал, както ще видим по-долу, безразличен към ръкописа и съдбата на неговия автор.

Асен Киселинчев (1905–1960) е философ и психолог, един от видните и най-авторитетни представители на официозния марксизъм в България след 9 септември 1944 г. Завършва философия през 1934 г., т.е. той, както и мнозинството критици на Д. Михалчев, е негов студент и възпитаник. Нещо повече – именитият философ дава път на своя студент като автор в ръководеното от него списание „Философски преглед“. След 1944 г. кариерата на бившия учител – убеден марксист и комунист – е стремителна. През 1948 г. А. Киселинчев става доцент, а три години по-късно – професор по философия и психология в Софийския университет. Той е ръководител на катедрата по психология, логика и етика от 1949 до преждевременната си смърт през 1960 г., автор е и на първия университетски курс по психология. През 1951 г., т.е. в годината на опита за дебат на Д. Михалчев с В. Червенков, А. Киселинчев е заместник-ректор на Университета, а от следващата 1952 г. е директор на Института по философия на БАН. Ако имаме предвид и това, че през 1950 г. Асен Киселинчев получава Димитровска награда, то става ясно, че полемиката на Д. Михалчев с него е не само философско-публицистичен, но и ярък *граждански жест*.

Автор на полемични трудове срещу расизма, бихевиоризма, прагматизма, ремкеанството, А. Киселинчев проявява особен дар при „заклеймяването“ на идеологическите противници и разправата с тях. В това отношение той е своеобразна еманация, двойник, „патерица“ на главния идеолог на българския марксизъм-ленинизъм и най-ярък опонент на Д. Михалчев – Тодор Павлов (1890–1977).

През 1951 г. Дим. Михалчев вече е „изолиран“, отстранен (през 1947 г. с редица други професори е пенсиониран „поради пределна възраст“); той е само един от „спътниците“ на новата власт.

И все пак философът решава да атакува: полемиката е негова стихия.

2. В „творческата лаборатория“ на вожда

Вълко Червенков съвсем добросъвестно е изпълнил своето епистоларно обещание пред Димитър Михалчев. В личния му архив са запазени редица негови ръкописни бележки, свидетелстващи за това, че вождът е намерил време и сили, за да изучи ръкописа на именития философ и, съответно, да се подготви за „схватка“, за идейно-философски дебат. В този случай разполагаме с уникалната възможност да надникнем в „творческата лаборатория“ на вожда и да проследим движението на неговата мисъл.

Първото впечатление е една приятна изненада: В. Червенков е оставил многобройни бележки с молив по страниците на машинописа на Д. Михалчев, където „привилегирваният читател“ (това го казвам без капка ирония, понеже до днес В. Червенков наистина е *единственият читател* на „Критика и самоотбрана“!) си е

отбелязвал пасажите, които са му направили особено силно впечатление. В отделни бележки (л. 1–10) върху „хвърчащи листа“ В. Червенков е маркирал основните мисли, с които, очевидно, е възнамерявал да дебатира. Така например той е отбелязал:

„стр. 10. Никой преди Ремке (безусловно никой) не е поддържал философ.[ската] позиция, че може един предмет да бъде съзнаван от човека и въпреки туй да съществ.[ува] независимо от човешката мисъл.“ (Л. 5).

На същата с. 10 от машинописа на „Критика и самоотбрана“ В. Червенков е отбелязал и друга мисъл на автора, отнасяща се до едно важно разграничение, предадена от него така:

„Едно нещо е да е в съзнанието, а друго е да е в кръга на съзнаваното!“ (Л. 6)

Към някои самооценки на автора на ръкописа, отнасящи се до гражданската му позиция през 30-те години на ХХ в. (на стр. 20 от машинописния текст), В. Червенков тезисно е отбелязал:

Ние не отричаме полит.[ическите] раб.[оти] на проф. Д.Мих.[алчев]:

= против фаш.[истките] възгледи

= расово-религ.[иозните] [възгледи], теософ.[ията] и спирит.[изма]. Против сръб.[ския] шов.[инизъм]. В 1936 г.¹⁰ (Л. 8).

Тук трябва да отбележим и подчертаем нещо извънредно важно: В. Червенков (а следователно и „цялата Партия“) не отрича заслугите на Д. Михалчев на обществената сцена: той е разпознат като „прогресивен“, но, уви, „буржоазен“ учен, т.е. донякъде като „спътник“, съмишленик. Това, както и фактът, че философът на два пъти е посланик в СССР (1934–1936 и 1944–1946), а позитивните си впечатления от „страната на победилия социализъм“ той споделя в поредица публикации, му осигуряват тъй необходимия (жизнено необходим дори!) „чадър“, своеобразна бариера срещу възможни физически репресии, от които не са пощадени някои учени – колеги на философа от Софийския университет. Това, че Д. Михалчев има своеобразен „имунитет“, му дава изобщо възможността – въпреки социалната и интелектуалната изолация след 1947 г. – да бъде *субект* на своята собствена съдба дори далеч след разлома на 1944 г. Разбира се, твърде печално е това, че *последната* публикация

¹⁰ Тук В. Червенков има предвид поредица статии на Д. Михалчев на обществено-политическа проблематика, публикувани в сп. „Философски преглед“: „Против дъновизма като теософско учение“ (1931, № 2), „Расизмът като философско-историческа теория“ (1938, № 4), „Расизмът под закрилата на биологията. Из научните приключения на един български зоолог (1939, № 2), „Едно ариергардно сражение на българския расизъм“ (1939, № 3), „Етиката на слабите и моралът на силните (1942, № 2) и др. С последната бележка – „В 1936 г.“ най-вероятно се има предвид конфликтът през 1936 г. на Д. Михалчев като пълномощен министър в Москва с правителството на Г. Кьосеиванов, както и поредицата негови статии за живота в Съветския съюз, публикувани през същата 1936 г. във „Философски преглед“: „Съветска Русия и унищожението на буржоазния строй“ (№ 3, с. 268–275), „Върху стила на живота в Съветска Русия“ (№ 4, с. 289–324), „Славянството и новият патриотизъм в Съветска Русия“ (№ 5, с. 471–475) и др.

приживе на именития философ са спомени за Георги Димитров¹¹: в това можем да съзрем не само куриоз, породен от невъзможността в течение на две десетилетия собственият му глас да прозвучи и бъде чул, но и една прискръбна закономерност. Както през 1951 г., така и в последната година от живота си Д. Михалчев е принуден – не непосредствено, от външна репресивна сила, а по вътрешните социално-психологически закони на живота при тоталитарния режим – да се обърне към вожда, този път в мемоарния жанр: пътят към публичността за него задължително минава през това „общуване“.

Да се върнем към ръкописните бележки на В. Червенков, водени при изучаване на ръкописа на Д. Михалчев. Една немалка част от тях (л. 47–63) са написани на малки листчета от блокнот с надпис „Министерски съвет“. В тия бележки са конспектирани различни мисли на Д. Михалчев – за ремкеанството, обективността на отношенията и пр. Ето някои от тях:

„Философията като *основна* наука. – Тя има за предмет най-общото в даденото изобщо. – Задача на философията е да издигне даденото до безвъпросността. – Дадеността на даденото стои над всяко съмнение. – Дадеността на даденото е изходна точка на философията.“ (Л. 62).

„Философията не бива да *предрешава*. За нея е решено и несъмнено само *даденото* (в даденото тя не се съмнява).“ (Л. 63).

Личи си, че В. Червенков се е постарал да изучи основателно тезите на Д. Михалчев, положил е усилия да схване убежденията му „отвътре“. Това иде да покаже, че вождът, както изглежда, наистина е имал намерението лично да дебатира с прочутия философ, като така той, несъмнено, би заявил себе си като истински теоретик, идеен вожд, „продължител на делото на Маркс, Енгелс, Ленин и Сталин“, както са казвали в конкретния исторически момент.

По всичко личи сериозността на намерението, важноста, която В. Червенков е придавал на дебата с именития философ. Развитието на неговата гледна точка може да бъде проследено по ръкописните му бележки (десетина листа, л. 64–72, включващи черновата на недовършеното негово писмо-отговор, плюс петнадесетина листчета, л. 47–63, с цитати от „Критика и самоотбрана“ и други текстове на Дим. Михалчев). Единствената поставена дата – „16.11.51“ – маркира не само късната есен на 1951 г., когато вождът изучава и размишлява над текстовете и тезите на Д. Михалчев, но и, както ще видим, повратната точка в отношението му към философа-ремкеанец.

Няма съмнение, че не само Димитър Михалчев, но и значително по-късните историографи на събитията, свързани с жизнената съдба на философа, не са и подозирали за интереса, който мислителят е предизвикал „на най-високо място“; най-

¹¹ Вж.: *Михалчев Д.* Нашият голям съотечественик. Спомени за Георги Димитров // Работническо дело, 29 януари 1967.

вероятно той дори не е и подозирал за „дяволския водевил“ (Достоевски), разиграл се зад кадър като последица от неговия епистоларен жест.

По-долу ще приведем два по-пространни фрагмента, свидетелстващи за усилията на В. Червенков да постигне мисълта на Д. Михалчев обективно, из самата нея. Ето:

Дим. Михалчев

1. Нещата съществуват обективно, независимо от съзнанието ми.
2. Нещата се съзнават непосредно, а не чрез възприятия (като копие). Не може да има прилика между оригинал и копие.

(...)

Материалната действит.[елност] съществува независимо от съзнанието.

Съзнанието е *невеществено* (няма големина, цвят, място, миризма).

Не може да се противопоставя *съзнаваното* на *действителното*. Това е едно и също нещо.

Ремкеанството не е суб.[ективен] идеализъм.

(...)

дадено = действително (л. 69).

Вълко Червенков формира собствените си възгледи за философската позиция на Дим. Михалчев (не можем да допуснем, че той изобщо не е бил наясно с нея), опитвайки се наистина да я схване „отвътре“, от гледна точка на собствения хоризонт на оригиналния мислител. Любопитно при това е, че Червенков мисли (и) на руски език: очевидни са следите от пребиваването му в Москва:

Михалчев се сърди, че го смесват с идеалистите; идеалист той себе си не счита. Но себе си и за материалист не счита. На каква позиция стои той тогава?

—

Аз възприемам (ощущаю) действително обективно съществуващия външен мир. Как го възприемам? Чрез неговото въздействие върху моите органи, върху моя субект. Как става това? Вие не можете – казва Михалчев – да получите копия, образ: копието, образът не може да бъде пространствено, няма големина, мирис и пр.

Ощущение – это образ внешнего мира. Михалчев това отрича. Що е, според него, тогава възприятието? *Как* той възприема външния мир? Ако Витоша за него съществува обективно, вън от неговото съзнание, как той получава представа за Витоша, как я възприема?

Как съгласува Михалчев своя възглед със съвременното естествознание?

Щом Михалчев признава, че нещата съществуват независимо „вън от съзнанието“ – той фактич.[ески] застава на материалистическа позиция, а когато отрича възприятието на обективно съществуващата действителност чрез отражението ѝ в нашето съзнание (превръщане на енергията на външното раздражение във форма на съзнаване), на каква позиция стои той?

Възприятието (ощущение) е действително непосредствената „форма на съзнанието“ (особена организация на материята; ние още не знаем всичките условия на процеса на мисленето, на осъзнаването) с външния мир. Михалчев говори за *непосредно* осъзнаване: дадено ми е, осъзнавам го, значи действително е, но как го осъзнава, ако отрича образа на предмета в нашето съзнание, материалния процес на осъзнаването чрез въздействието на външния мир върху нашите сетивни органи?

Михалчев не се признава за идеалист, иманент, метафизик, идеолог на буржоазията.

Истината е вън от двете основни насоки, над тях = нещо съвършено ново = ремкеанство. (Л. 71–72).

Очевидно, В. Червенков общо взето точно е схванал възгледите на Д. Михалчев, както и неговата опозиция към теорията на отражението. Между другото, тук не бива да изключваме самочувствието на вожда като *теоретик*: бивш кадър и ръководител на Международната ленинска школа в Москва, той е имал сред партийните редици репутацията на познавач на марксизма-ленинизма. Оттук е разбираема кариерата на В. Червенков непосредствено след 9 септември 1944 г.: завеждащ отдел „Агитация и пропаганда“ на ЦК на БКП, от 1945 г. – главен редактор на сп. „Съвременник“ („Ново време“); основните сектори, които наблюдава като секретар на ЦК, са идеологическият живот на БРП (к) и културната политика на страната.¹²

Изучил ръкописа на философа и в съответствие със своето обещание, Вълко Червенков подготвя писмо-отговор до Димитър Михалчев, което носи по-скоро публичен, отколкото интимен характер. Ето черновата на писмото-отговор на Вълко Червенков, останало недовършено и неоформено според правилата на епистоларния жанр (затова липсва и точна дата):

Уважаеми г. Михалчев,

Прочетох най-внимателно няколко пъти статията Ви „Критика и самоотбрана“. Освен това, прочетох Вашата „Философията като наука“, второ (1946 г.) издание, литографираните Ваши лекции в Университета по логика. Макар и с голямо закъснение, изпращам Ви моето мнение по повдигнатите от Вас въпроси.

Вие, г. Михалчев, обвинявате Асена Киселинчев и другите представители на марксистко-ленинската мисъл на философския фронт у нас, че Ви клеветят, че

¹² Огнянов Л. Цит.съч., с. 67.

изопачават Вашите възгледи, приписват Ви онова, което Вие не проповядвате или даже тъкмо обратното на това, което Вие проповядвате, а Вие самите нямате възможност да се защитите, да дадете обяснение, понеже както Вие ми пишете, „всички книжовни пътища, които водят към едно евентуално нейно (на клеветата – б.м.) разсейване са и до тоя миг затворени за мене”. Вие искате да се защитите. И добавяте, че „това е напълно понятно днес, когато толкова много се говори и пише за критика и самокритика”.

Като непосредствено отговорен за списанието „Ново време” по времето, когато се появи на неговите страници статията на А. Киселинчев, дължа да заявя, че на мене лично не е известно да е постъпвала Ваша статия в редакцията на списанието по повод на статията на А. Киселинчев или каквото и да било друго заявление от Ваша страна във връзка с тази статия.

Колкото до самата статия на Ас. Киселинчев, насочена против Вашите философски произведения, дължа също така да заявя, че съм я смятал и продължавам да я считам за статия, в която правилно атакува основната ваша философска концепция. Мога само да съжалявам, че, от една страна, тази статия не беше още по-силна, още по-обоснована, още по-изострена в разгрома на основната Ваша философска концепция, има в нея някои пропуски, които Вие сега критикувате, а, от друга страна – че тази статия не беше последвана от цяла редица добре аргументирани други още статии и доклади, които да не оставят камък на камък от така нареченото „ремкеанство“, на което Вие от 40 години сте ревностен последовател и проповедник. Аз считам, че последователите у нас на марксистко-ленинската философия, която Вие самонадеяно и високомерно отричате, без да сте в състояние да оборите, въпреки употребените четиридесет годишни усилия, нито едно нейно принципиално положение, проявяват неоправдана недооценка на вредата, нанесена в главите на ония, които в течение на четиридесет години са Ви слушали в Университета и са се учили по Вашите произведения. Считам, че идейният разгром на „ремкеанството“ в България трябва да бъде доведен до край, неговата пълна несъстоятелност – доказана с очебийна сила за всеки що-годе грамотен човек. С легендата, че Ремке представлявал „последната дума“ на философията трябва да се ликвидира веднаж завинаги. Трябва да се помогне на заразените и на повлияните от Вашите философски трудове хора да се отърсят от фалшивите спекулации и преднамерената предвзетост спрямо Маркс, Енгелс, Ленин и Сталин в областта на философията и [да] стъпва[т] на здрава почва. Тази здрава почва може да бъде само марксизма-ленинизма, само диалектическият и историческият материализъм, които единствено вярно отразяват и изразяват обективните закони на развитието в природата и човешкото общество.

Вие обявявате за клевета характеристиката на ремкеанството като субективен идеализъм и, следователно, като реакционна философия.

Но де Ви са доказателствата за противното? Ако ремкеанството не е субективен идеализъм – какво е то тогава?”¹³

Нямаме основание да се съмняваме в декларацията на автора на писмото, че той наистина внимателно е изучил последните трудове на Д. Михалчев. Очевидно е, че В. Червенков е започнал да пише своя отговор, напълно изяснил и „втвърдил“ своята позиция: той се обръща към адресата си не за да го утешава и да му съчувства за неговата изолация и невъзможност да се защити, не и за да води равноправен теоретичен диспут, а тъкмо обратното – за да заяви твърдото си убеждение в необходимостта от окончателна разправа: „Считам, че идейният разгром на „ремкеанството“ в България трябва да бъде доведен до край, неговата пълна несъстоятелност – доказана с очебийна сила за всеки що-годе грамотен човек. С легендата, че Ремке представлявал „последната дума“ на философията трябва да се ликвидира веднаж завинаги“ – категоричен е „първият партиен и държавен ръководител“.

Познавачът на марксизма-ленинизма, доцентът по диамат и истмат е „на служба“ при вожда, който от своя страна, желаейки да помогне „на заразените и на повлияните“ от философските трудове на Д. Михалчев, уверено сочи „здравата почва“ във философията – „диалектическият и историческият материализъм, които единствено вярно отразяват и изразяват обективните закони на развитието в природата и човешкото общество“. Всеки диспут изначално е изключен от трубадурите на „единствено вярното учение“.

Ако Д. Михалчев се е надявал, че в лицето на вожда ще срещне „разбиране“ по отношение на несправедливата критика от страна на Асен Киселинчев, чиято статия в „Ново време“ е непосредствен повод за написването на „Критика и самоотбрана“, то ефектът е диаметрално противоположен: главният редактор на партийния орган застава твърдо зад своя автор и съмишленик, чиято статия, несъмнено, предварително е одобрил. Другаде са неговите кахъри: първо, че статията на А. Киселинчев не е достатъчно силна и убедителна, че в нея има „пукнатини“, безпогрешно напипани и критикувани от Д. Михалчев, и, второ, че атаката на бившия сътрудник на „Философски преглед“ не е последвана от множество други разгромни публикации, които „да не оставят камък на камък от така нареченото „ремкеанство“.

Очевидно е, че черновата на писмото-отговор е различно по тон и съдържание както от писмото на Д. Михалчев, така и от първото кратко любезно писмо на В. Червенков; тук долавяме и ирония, и непримиримост: кореспондентът е настроен към изобличение на своя адресат, а съзнанието за властово надмощие, както изглежда, дори не се прикрива. Защо писмото не е завършено и изпратено? Отговорът се крие отново в ръкописните бележки на В. Червенков: вождът междуременно е *взел решение*, а именно: отговорът

¹³ ЦДА, ф. 396Б, оп. 1, а.е. 460, л. 64–67. Оригинал. Ръкопис. По-нататъшните ръкописни бележки на В. Червенков (л. 68–69), написани със същото зелено мастило, както и последващите (л. 70–72) не са отразени в текста на писмото-отговор

от страна на българския марксизъм-ленинизъм на тезите на Д. Михалчев трябва да не е личен, а колективно-публичен.

За да проследим движението на мисълта на вожда, от изключителен интерес е друг ръкописен фрагмент, който може би неслучайно, за разлика от черновата на писмото-отговор, е точно датиран – 16 ноември 1951 г. Ето как е размишлявал вождът на посочения ден:

16.11.51 г.

През април месец Д. Михалчев се обърна с писмо до мене:

Критикуват ме, но не ме познават. Приписват ми неща, които не поддържам.

Нямам възможност да се защита. Подложен на критика, а не може да отговори.

Закоравял ремкеанец, идеалист във философията, самонадеян отрицател на диалектическия материализъм, на Маркс, Енгелс, Ленин и Сталин във философската наука.

Неговите работи са били предмет на критика от нашите хора. Немалко е писано, преди всичко от др. Т. Павлов, от Киселинчев, от други. Аз не се наемам сега да дам цялостна оценка на нашата критика, доколкото тя е достатъчна, действена. Очевидно, до 9 септември Михалчев е имал по-голяма възможност да влияе върху интелигенцията, върху студентската младеж, отколкото нашите хора. След 9 септември – до 1947 г. Михалчев е професор също. Издава книгата си „Философията като наука“ (...). Не може да му се отрече философ.[ската] ерудиция, полемичен дар, преподавателски талант.

Мисля, че зловредното влияние на Михалчевата философия не е до край *разбито* (не е убедително показано).

Трябва във връзка с неговото заявление, че неправилно го приемат, че е лишен от възможността да се защити, да му се даде думата в организирано от Инст.[итута] по философия събрание да изложи онова, което ми е изложил, да изложи основното съдържание на подготвената като нова книга „Логика“ – и да се организира убедителен разбор на всичката несъстоятелност на самонадеяния и надменен, мога да кажа даже нахален опит на Михалчев да представя своите възгледи (Ремке) за някаква последна дума на науката, за философия, която стояла по-високо от марксизма-ленинизма, да се разбие Михалчев в пух и прах.

Да се вземат неговите основни положения така, както той ги формулира и *аргументирано* се покаже тяхната негодност – негодността на неговите основни положения да лъсне неопровержимо за всекиго. Михалчев трябва да бъде обезоръжен без остатък. Диалектич.[еският] материализъм да покаже своята непобедима сила.

Могат ли нашите философи това да направят?

Трябва да могат.

Да се посъветваме как да стане това.

Могат някои да кажат: какво ще се занимаваме с Михалчев? Ремкеанството е разбито отдавна. Би означавало да считаме, че ние вече сме убедили грамадното множество в несъстоятелността на Михалч.[евата] философия. А това не е така.“¹⁴

Няма никакво съмнение в това, че тук за първи път е скициран сценарият на публичната разправа с философа – състоялото се година и два месеца по-късно публично обсъждане на ръкописа на Д. Михалчев „Традиционната логика и нейното материалистическо обосноваване“ (24 януари – 22 март 1953 г.). Тук тонът към въображения опонент е още по-рязък, квалификациите стават нелицеприятни; задачата е поставена: „да се организира убедителен разбор на *всичката несъстоятелност на самонадеяния и надменен, мога да кажа даже нахален опит на Михалчев* (к.м. – Е.Д.) да представя своите възгледи (Ремке) за някаква последна дума на науката...“, а партийната директива е недвусмислена: „да се разбие Михалчев в пух и прах“.

Същевременно В. Червенков си дава ясна сметка за достойнствата на опонента: „Не може да му се отрече философска ерудиция, полемичен дар, преподавателски талант“; изглежда, че вождът – не без основания – е имал съмнения в качествата на българските философи-марксиста, разбирал е, че те не са на равнището на Д. Михалчев. Но те „трябва да могат“ да „обзоржат без остатък“ философа, с което славният диамат ще „покаже своята непобедима сила“. Помислено – изречено – сторено.

Това, че вождът, „първият партиен и държавен ръководител“, е имал своите колебания и съмнения, се вижда от друг негов ръкописен фрагмент; и тук мисълта на автора се отгласва от една теза на Д. Михалчев, предадена коректно:

„Предмет на моето знание е само онова, което съзнавам, което ми е дадено. Даденото аз съзнавам непосредно.“

Защо се безпокоим?

Как да постъпим?

Обърнал се към мене: не ме разбират. Не ми дават да се защитя.

Отговор на Киселинчев = за новата си книга говори.

= Да изляза с писмо. (Кога?)

= Обсъждане на новата книга на Михалчев

С такава идеология не може да се строи социализма. (Л. 68 гр.)

Ето го и разковничето, вождът най-сетне е намерил най-точната формулировка, мотивът, оправданието и „опорната точка“ за по-нататъшните действия: философията на Димитър Михалчев е пречка, спъни-камък пред строителството на социализма – ни повече, ни по-малко. Сега вече всякакви колебания и двоумения са снети: никакво писмо не е необходимо, равноправният дебат е немислим, разправата е задължителна, неминуема. Строителството на социализма предпоставя еднообразие в мисленето и действието, всяко разногласие и противоречие, особено по отношение на „светая

¹⁴ ЦДА, ф. 396Б, оп. 1, а.е. 460, л. 68. Оригинал. Ръкопис (написан със зелено мастило). Последният абзац е вписан в долния десен ъгъл на листа със ситен почерк.

светих“ – марксистко-ленинската философия и идеология – трябва да бъде пресечено в основата си. Благоприятният и невинен повод за предстоящия и отнапред *планиран* разгром – обсъждане на новия труд на философа – е подсказан от самия автор. Не е оставало нищо друго, освен да бъдат приведени в движение механизмите на партийната и държавната власт.¹⁵

3. *Особености на дебата и последиците от него*

Дебатът, на който се е надявал Димитър Михалчев, изпращайки ръкописа на „Критика и самоотбрана“ лично на Вълко Червенков, не се е състоял. С този жест философът не само е подтикнал „първия партиен и държавен ръководител“ към някои размишления, но и несъзнателно е включил механизма, по който се вземат решения „на най-високото място“, привеждани незабавно в изпълнение от цялата мощ на тоталитарната власт и държава.

В условията на липсваща обществена публичност и конспиративност на каквото и да е общение със „силните от мира сега“ несъстоялият се дебат по необходимост е затворен, езотеричен. Опитът за „културна дискусия с властта“ отнапред е осъден на неуспех, понеже засяга непоколебимата, нерушима нейна основа – идеологията. Куриозното тук е, че се апелира към същата власт като последен върховен съдник: илюзия, на която се е поддал дори проникателен мислител и човек като Димитър Михалчев.

Дебатът, на който се е надявал Д. Михалчев, не е завършен в кабинета на В. Червенков, а е по-скоро стартиран от него – с открит и предизвестен резултат.

Пред себе си имаме документ на времето, но и на историята на българската философска и обществена мисъл, който едва сега бива осветлен.

С писмото си от април 1951 г. и с „Критика и самоотбрана“ Д. Михалчев се е надявал да предизвика дебат, в който отнапред е ясно чия гледна точка ще възтържествува, и в който дебатыращите по определение няма как да бъдат съвсем равноправни.

Дебат, който не води след себе си неизбежните „организационни изводи“, но който, несъмнено, е своеобразно въведение „зад кадър“ на публичния разгром над философа

¹⁵ Очевидно е, че досегашните представи за предисторията на разправата с Д. Михалчев от началото на 1953 г. трябва да бъдат коригирани и преосмислени. Ето как излага събитията компетентният и добронамерен свидетел К. Василев, който, несъмнено, също не е подозирал за истинските „действащи причини“ на случилото се: „Представеният ръкопис на проф. Михалчев послужва като непосредствен повод за една тоталитарна идеологическа разправа. Тодор Павлов и неговото обкръжение в Института, сигурно с благословията на Централния комитет на партията, организират широка публична дискусия в големия салон на Българската академия на науките. Поставена била много важна идеологическа задача: да се обсъжда не само представения ръкопис на проф. Михалчев, а цялата негова, повече от половинвековна творческа дейност на попрището на философията. Това не можело да бъде научна дискусия в точния смисъл на тази коректна, престижна дума, а организирано заклеяване на една философия с най-тенденциозни, понякога брутални квалификации, „разгромяване“ на една достойна личност, на една творческа биография.“ (Василев К. Посмъртният философски отговор на проф. Михалчев // *Михалчев Д.* Чуйте и другата страна. С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 1995, с. 28–29).

през 1952–1953 г., свързан с „обсъждането“ на ръкописа на Д. Михалчев „Традиционната логика и нейното материалистическо обоснование“, станал публичен факт едва десетилетия по-късно.¹⁶

Впрочем, първата глава на книгата се нарича точна така, както и ръкописът, който публикуваме по-долу – „Критика и самоотбрана“; връзката между двата текста е ясно изтъкната от автора в самото начало:

Повод за написването на тая глава ми даде една статия на Асен Киселинчев, озаглавена „Ремкеанската философия в служба на буржоазната реакция“ и напечатана в кн. 8 (1948) на сп. „Ново време“.¹⁷

Оттук става ясна и ролята и значението на полемичната статия на Д. Михалчев като своеобразно въведение в „Традиционната логика и нейното материалистическо обоснование“.

Донякъде е куриозно това, че тъкмо добронамереният опит на изтъкнатия мислител за диалог с вожда и властта се оказва прелюдия към неговото „философско погребение“, както с горчивина отбелязва самият Д. Михалчев.¹⁸

Философът като герой от антична трагедия предизвиква съдбата и доброволно приема последиците от собствените си свободни постъпки.

Настоящата публикация е липсващото звено, необходимо за научната реконструкция на съдбата на акад. Димитър Михалчев след 1944 г. Очевидно е, че тъкмо ръкописът „Критика и самоотбрана“ и опитът на неговия автор за диалог по философските въпроси с водача на българските комунисти е не само извънредно любопитен, но и твърде изразителен и поучителен епизод от научната, културната и политическата история на България през ХХ в.

Несъмнено, всяка история трябва да бъде реконструирана в нейната пълнота и „цветност“, без в нея да привнасяме нищо чуждо и странично, а нейното разбиране трябва да бъде постигнато „отвътре“, като сблъсък между различни логики и поведения.

По причини от генерационен и културен характер Димитър Михалчев споделя едновременно две илюзии: просветителското по същността и произхода си убеждение в силата на словото и „тежестта“ на аргументите, от една страна, и общата илюзия на времето, че с марксизма може да се разговаря, да се води научен спор.

¹⁶ *Михалчев Д.* Традиционната логика и нейното материалистическо обоснование. С.: Захари Стоянов, 1998.

¹⁷ Пак там, с. 9.

¹⁸ Думите на Д. Михалчев са известни благодарение на записките на К. Василев: „След това проф. Михалчев каза нещо, което аз трябва точно да запиша. Фактически, заяви той, ръководството на Института по философия сега тук в най-голямата зала на Българската академия на науките провежда философското ми погребение, на което и аз трябваше да присъствам.“ (Пак там, с. 33).

Диалогът между вожд и философ не се е състоял и не би могъл да се състои – не понеже двете страни имат различни, несъвместими светогледни позиции, а тъй като стоят в различни плоскости и имат съвършено различни цели и мотиви.

Накратко, двамата е нямало къде да се срещнат, а срещата е необходимото и задължително условие за диалога.

Волята за истината няма как да се срещне с волята за власт.